

SPLITSKI LAZARET I LEPROZORIJ

Cvito FISKOVIĆ

MEĐU KULTURNO-POVIJESNIM SPOMENICIMA SPLITA, KOJI SU nestali, treba spomenuti dva, koja ilustriraju zdravstvo u tom gradu: veliki lazaret na rubu lučke obale i mali leprozorij na podanku sjeveroistočne strane Marjana.

O lazaretu koji je, iako krnj u svojoj jedinstvenoj cjelini, dopro do naših dana, zna se mnogo. Zahvaljujući ponajviše arhivskoj građi, poznata nam je njegova uloga, razvijeni plan, funkcionalnost i izgled¹, pa ću ovdje samo s nekoliko podataka upotpuniti moja, a i ostala pisanja o njemu, i ujedno iznijeti nekoliko novih o do sada jedva poznatom leprozoriju.

Sagrađen na prometnom obalnom položaju Split je kao trgovačka luka između Istoka i Zapada bio oduvijek izložen zaraznim bolestima, osobito kugi koja je prometom i trgovinom prodirala ponajviše sa Istoka u zapadnu Evropu. U Splitu se javljala dvaput sredinom XIV, dvaput u XVI i XVII, a zatim tri puta u XVIII stoljeću odnosno godinama 1348, 1360, 1420, 1456, 1526, 1572, 1607—1608, 1710, 1731—1732, 1763—1764, 1784, i to prema pisanju ranijih i istraživanju novijih pisaca², koje bi trebalo ponegdje provjeriti i dopuniti dosad nepoznatim arhivskim vijestima, da bi se dobio jasniji pregled o haranju te bolesti, jer se oni ne slažu u nabrajanju tih godina.

O načinu odbrane protiv te pošasti već je pisano, ali bi trebalo ispitati, da li je tačno i mišljenje Vida Vuletića-Vukosavića iz 1874. godine³, da su u Korčuli za vrijeme njenog haranja palili kuće, jer se to opetuje u najnovijim i kratkim prikazima Korčule i njenih spomenika, gdje se navodi kao utvrđena činjenica: „Razorene kuće bez krova (nazvane „kućišta“), koje se nalaze u velikom broju u gradu, jesu zgrade što su bile usred kuge, koja je dvaput strašno harala, naime g. 1529. i 1571. u Korčuli, promišljeno sažgane, da se zapriječi okuženje grada.“⁴ Očito je da su mnoge od tih kuća i palača ostale bez krova zbog nehaja, dotrajalosti i siromaštva, ali ipak te tvrdnje, da su zapaljene zbog kuge, iako su pisane bez navođanja dokaza, prešle su i u naučnu, stranu⁵ i našu⁶, literaturu, te su malne prihvaćene i šire se kao opće prihvaćeno mišljenje. Ove tvrdnje bi trebalo provjeriti i ispitati, te ću pokušati tom istraživanju dati svoj skromni prilog.

Iz izjava dvaju Splićana XVI stoljeća Petra Botušića⁷ i Frane Svaganića⁸, koje sam našao u splitskim arhivskim spisima, može se vidjeti,

da su za vrijeme velike kuge 1526. i 1527. godine u Splitu doista izgorjele neke kuće, a među njima Svaganićeva, koja se nalazila kraj Kneževe palače (penes Palatium), i Botušićeva sred Dioklecijanove palače u tzv. Zdoriji. Iz njihovih izvjava, koje uostalom potvrđuju da je kuga harala doista tih godina u Splitu, ne može se tačno doznati, da li su te kuće namjerno zapaljene da se iz njih ne bi širila zaraza ili su slučajno izgorjele pri paljenju vatre u njima, da ih se raskuži, kako se to običavalo sredinom XV stoljeća i u Dubrovniku⁹. Jer, čini nam se čudnim, da bi se promišljeno zapalile zgrade koje nisu bile na osamljenim mjestima nego upravo u zbijenom središtu novog i starog dijela grada, gdje kuće bijahu kao i danas sljubljene u stambene sklopove koji se ne bi mogli oteti širenju i rasplamsavanju požara. I u bogatijem Dubrovniku štedljiva vlada je jedva dozvoljavala da se radi čišćenja od kuge izgore stvari vrijedne do pet perpera, a nije dopuštala niti da se zapale brodovi osamljeni na moru, koji bijahu osumnjičeni da su okuženi ili da su prenijeli kugu¹⁰.

Svakako, i učeni splitski učitelj Jakov Radovčić, poznat pod humanističkim imenom Gaudencije, zabilježio je u svom dnevniku¹¹, da su za vrijeme kuge spomenute 1526. godine u Splitu zapaljene neke kuće, pa se njemu kao očevicu tog pomora koji je osakatio i njegovu obitelj, jednako kao i sudskim izjavama Svaganića i Botušića, koji su to doživjeli, može vjerovati, iako i dalje pretpostavljamo, da su ti požari bili samo izazvani paljenjem pojedinih predmeta u kućama i nepažnjom koja je pri tom mogla nastati zbog smetenosti i paničnog straha od neumoljive zaraze.

Uvjerljivije je svjedočanstvo jednog bezimenog splitskog očevica s kraja XVIII stoljeća, da su u doba kuge 1784. godine sve vanjske zidove splitskih kuća bili obijelili vjerojatno vapnom i doista stari ambijent srednjovjekovnog grada, kako i on sam kaže, mora da je bilo „strašno vidjeti“¹².

Među zarazama kuge koje su vladale u Splitu pisci ne navode one manje iz sredine XVII stoljeća i to 1630. g., kad je stradalo preko četrdesetak građana¹³; 1632, kad su umrla dva pustinjaka u špilji sv. Jerolima na Marjanu, i 1560. godine, kad je umrlo oko pedesetak ljudi¹⁴.

Da se grad obrani od te pošasti, koju su u Split mogle prenijeti karavane sa trgovačkom robom iz Turske, sagrađen je pri kraju XVI stoljeća uz jugoistočne zidine Dioklecijanove palače, na obali, novi i prostrani lazaret zauzimanjem splitskog trgovca i diplomate Židova Daniela Rodrigueza. Kad je krajem 1580. godine mletački Senat izdao dozvolu za izgradnju lazareta i carinarnice, splitski gradski knez Nikola Correr¹⁵ i Rodriguez, koji je preuzeo na sebe trošak, povjerali su 5. veljače 1581. izgradnju splitskom graditelju Vicku Bugardelu i jednom njegovom zadržanom drugu, sklopivši s njima građevinski ugovor¹⁶.

Prvi graditelj lazareta, Bugardelo, je jedva poznat u povijesti našeg renesansnog graditeljstva, pa ću ovdje iznijeti nekoliko novih podataka o njemu.

Već dvadesetak godina prije njegove gradnje na lazaretu bio je protomajstor¹⁷ i imao svoje pomoćnike¹⁸. Kao ugledni građanin svjedočio je često na sudu, te sastavljao i pisao ugovore između zidara i naruči-

laca¹⁹ i imao usred grada, kraj samostana benediktinki sv. Marije de Tuarello, vlastitu kuću²⁰. Vjerojatno je pripadao nekoj klesarskoj obitelji, jer se pored njega spominju i Marko Bugardelo, koji je sa zidarom Nikolom Dubrovčaninom zidao u Splitu kuće²¹, i klesar Nikola Bugardelo, koji se spominje i pod imenom Bugardelović, a zidao je 1545. godine s Marinom Vladićem i Jakovom Bazilićem neku gradnju za kapetana Varoši Ivana Jakovljeva²². Nikola se spominje u Splitu i krajem 1547. godine²³. Tu 1595. godine živi i radi i zlatar Pavao Bugardellus²⁴, a 1601. kanonik Jerolim i braća mu Nikola, Ivan i Duje²⁵. Vicko je preuzeo 1566. gradnju kuće, koju mu je naručio splitski plemić Franjo Kambi pri moru u svom Kaštelu Kambelovcu. Kada je Franjo posumnjao u čvrstoću temelja te gradnje, majstor je tražio da mu ne koči tom sumnjom započeti posao već da čim prije ostvari svoju namjeru i dovede graditelje iz Hvara i Šibenika koji će je provjeriti²⁶. Gradnja je ipak dovršena i na njoj je iste godine postavljen natpis koji jasno otkriva, da je Franjo bio sazidao ili zapravo nadozidao kaštel svojih pređa da bi branio svoje seljake od turskih napadaja i time osigurao radnu snagu na svojim poljima:

MAIOR, CURAM CAMBI
FRANCISCE · SECVTVS
HOC STRVIS · AGRICOLA
VT TVTVS AB HOSTE
FIAT · M · D · L XVI

Taj natpis se danas nalazi na velikim baroknim vratima sjevernog zida kaštela koji obuhvaća pored kule i plemićke kuće i sklop seljačkih stanova, a prenesen je tu vjerojatno 1623. godine, jer natpis nad vratima spominje tu godinu i inicijale Petra Kambia:

P · C · M · D · C · XX XIII

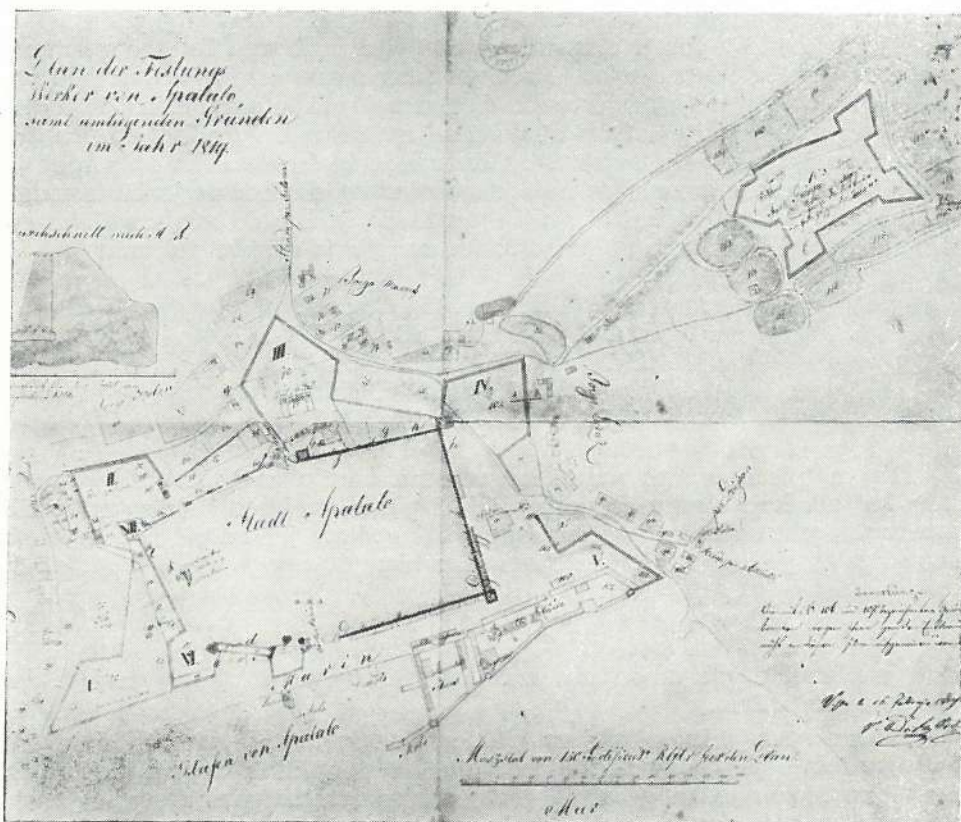
dok je plemićki grb na zabatu vrata renesansni i vjerojatno ga je uklesao sam Bugardelo.

Sličan spor je izbio krajem 1582. godine između Daniela Rodrigueza i Bugardela²⁷, jer je južni zid lazareta bio napuknuo²⁸. Ipak se čini da je Vicko bio vrijedan graditelj jer je zidao lazaret prema svojim nacrtima, ali ga nije dovršio pošto ga je pri početnom zidanju zatekla smrt²⁹.

Prema tome, početak gradnje jedne od najistaknutijih zgrada u Splitu, prostranog i korisnog lazareta, može se ubrojiti među djela naših domaćih graditelja koji su u toku stoljeća podigli većinu primorskih građevinskih spomenika obrambenog, stambenog i crkvenog graditeljstva.

Iz razvedenog tlorisa koji sam objavio 1953. godine uz detaljniji opis, a koji je nastao ne samo prema planu Rodrigueza i Bugardela već i kasnijim pregradnjama i nadogradnjama u XVII stoljeću³⁰, može se uočiti funkcionalnost čitavog tog postepeno razvijenog sklopa zamišljenog prema ondašnjoj praksi i iskustvu, ali i prema obliku morske obale na kojoj se prostirao. Svojom udobnošću, opremom i rasporedom podesnim za nadzor nad onima koji su izdržavali kontumaciju i nad trgovačkom robom, svojim obrambenim zidovima s mora i s kopna, ovaj sklop nam

se danas čini, prema sačuvanom planu i opisu, veoma uspješnim, jer je u potpunosti odgovarao svojoj namjeni, mogao je primiti znatnu količinu robe i veliki broj putnika, brzo ih raskužiti i otpremiti dalje. Ali njegov smještaj unutar gradskih zidina — kako se to vidi na planu iz 1819. godine, koji se nalazi u ostavštini arhitekta Vicka Andrića, i koji ovdje objelodanjujem — pristup u nj kroz napućena predgrađa, pa i popuštanje stege, osobito u XVIII stoljeću, bijahu mu glavni i trajni nedostaci.

Plan Splita s istaknutim utvrđenjima i lazaretom iz 1819. godine

Pored već iznesenih opisa ove važne privredno-zdravstvene ustanove, iznijet ću o njoj i mišljenje poznatog splitskog liječnika, publiciste i erudite Julija Bajamontija iz druge polovice XVIII stoljeća, koje čini posebno još neobjelodanjeno poglavlje njegova rukopisa *Memorie della città di Spalatro in Dalmazia*³¹.

On je u tom poglavlju istakao svoje mišljenje, koje je objavio nešto drugačije i u svojoj danas već rijetkoj knjizi *Storia della peste che regnò in Dalmazia negli anni 1783—1784* izdanoj 1786. godine³², da je

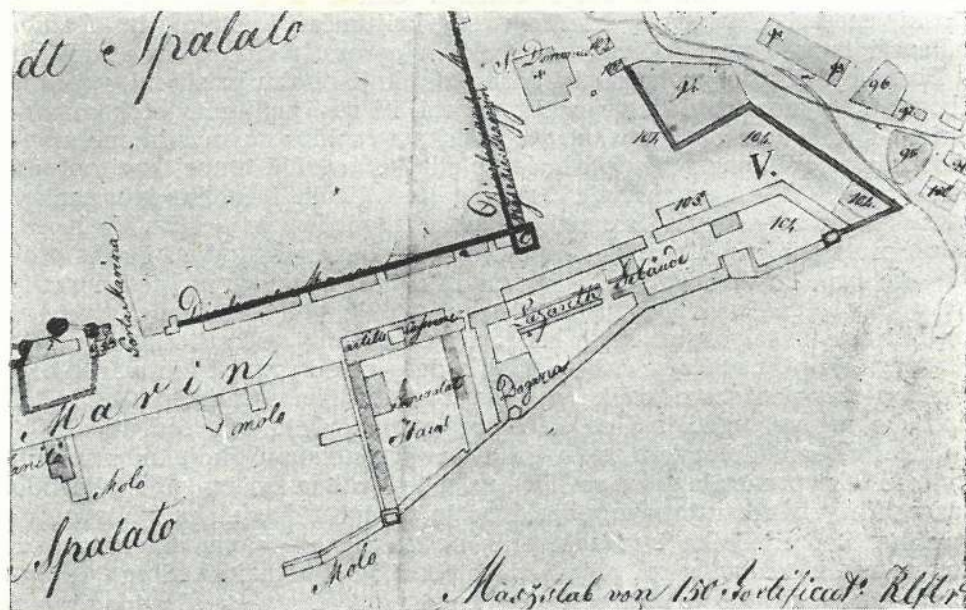
upravo lazaret doprineo čestim pojavama kuge u Dalmaciji, a osobito u Splitu i u onim mjestima uz koja prolaze njegove karavane, jer je blizu grada, dapače unutar njegovih zidina, a odveć daleko od turske granice, te put k njemu vodi kroz naseljena mjesta. Stoga su Julijevi suvremenici i sugrađani često predlagali gradnju jednog drugog, novog lazareta na udaljenijem mjestu koji ne bi prijetio mogućnošću zaraze. Ali taj prijedlog je bio uzaludan, jer se nije podudarao s ostalim činjenicama, budući da je djelovanje lazareta bilo povezano s ondašnjim prilikama, pa je Bajamontiju uvjerenje, da se novim izborom položaja i premeštanjem lazareta može očuvati od kuge izgledalo isto što i mišljenje da se od lopova može zaštititi time da se na kući zatvori jedan prozor, a vrata i ostale prozore ostavi rastvorene. Iako je do mletačko-turske granice bilo mjesta na kojima se stražarilo i pazilo da se trguje jedino s onom robom za koju se držalo da ne prenosi zarazu i premda bi se, istom što bi se pročulo da je u Bosni zavladao kuga, pojačale te pogranične mletačke straže, koje su čuvale da se ne ušulja na njihovo zemljište, ipak su te obrambene mjere poslužile redovito prolazu kuge.

Seljaci su prisiljeni nuždom ili nasiljem na seljenje, uprkos kugi i mimo straže, iznalazili različite načine da pređu granicu, pa bi na povratku unosili zarazu u svoje obitelji. Čak i u doba kuge dalmatinski mesari i trgovci konjima su krijumčarili stoku iz Bosne, odlazeći tamo i vraćajući se bez ikakova opreza. Jednako tako, dok je u Bosni bjesnila kuga, hajduci i razbojnici koji bijahu prisiljeni, u očaju zbog nekog procesa, da žive poput zvižeri, ili zasljepljeni vjerskom mržnjom i prigodom da svoju okrutnost iskale osobito na muslimane, upadali su u pogranične posjede i kuće, te odatle dovlačili u svoj kraj opljačkane stvari ili su se skrivali i iz zasjede pljačkali turske karavane i putnike. S druge strane, Bosanci, uvjereni u srdačan prijem Dalmatinaca, stizahu u Split kad god ih je tu vukla korist. Bosanski brđani i raja, osobito kršćani, kojih je u tim krajevima bilo veoma mnogo, uslijed nerazlikovanja po jeziku i odjeći lako su se miješali s dalmatinskim zagorcima, pa bi ih se teško raspoznavalo kada bi i za vrijeme pošasti stizali i zadržavali se u Splitu. Bilo se čak uobičajilo da goniči i putnici karavana, koji stajahu pod stražom nekoliko dana u lazaretu, izlaze zatim slobodno na splitske trgove, mješajući se sa zagorcima iz mletačkog područja. Konačno i dnevni dolazak turskih karavana u Dalmaciju, koje su s robom koja je lako prenosila zarazne klice zalazile i u ona mjesta gdje nije bilo lazareta ni sličnih ustanova, pojačavao je opasnost da se okuži čitava pokrajina. Rad liječnika i zdravstvenih nadzornika je bio također opasan, jer su se oni redovito pri pojavi kuge družili s okuženima. Stoga je Bajamontiju izgledalo prirodno, da je kuga pustošila često Dalmaciju, a osobito Split upravo zbog čestog dolaska karavana. O njihovom dolasku on piše u daljnjem, također neobjavljenom, poglavlju spomenutog svog rukopisa³³, u kojem navodi da njegov zavičaj trguje ponajviše s Bosnom i Hercegovinom, odakle redovito dvaput sedmično stiže karavana donoseći suhe šljive, gunjeve, kožu, vosak i željezo. Mali dio tih i drugih trgovačkih stvari je ostajao u Dalmaciji, a ostalo se odvozilo u Trst, Mletke, Jakin i drugamo, odakle su pak izmjenično stizale na splitsku carinarnicu različite stvari za Bosnu. K tome je u lazaret stizala prilično velika ko-

ličina albanske vune, koja se, nakon što se očistila, upućivala dalje. Iz Bosne se donosilo također i mnogo žita, koje bi, kad bi se podmirio grad i predgrađa, raznosilo po otocima i okolnim mjestima. Kroz Split se više nego kroz ostale dalmatinske gradove prevozilo goveda za klanje za Dalmaciju i prekomorska mjesta, a isto tako kljusad i svinje koji su također svake godine uvažani i predstavljahu važan artikl u trgovanju sa strancima.

Split je dakle i u Bajamontijevu XVIII stoljeću, kao i u ranije i kasnije vrijeme, bio po svom položaju prikladan ne samo za trgovinu s pograničnim pokrajinama, već i s prekomorskim lukama, jer je smješten u sredini istočnog i zapadnog dijela pokrajine, između Albanije i Istre, a jednako tako između otoka i kopna. Bio je i tada povezan sa Šibenikom, Skradinom, Troginom i Kaštelima, Omišom i Poljicima, makarskim i neretvanskim krajem, svim dakle kopnenim mjestima, koja su i onda težila primorju, jednako kao i s Čiovom i Šoltom, Bračom i Hvarom, Korčulom i Visom. Danomice se iz tih mjesta, osobito iz onih najbližih, stizalo i onda u Split, da se tu trguje i plasira zamjenom različite proizvode.

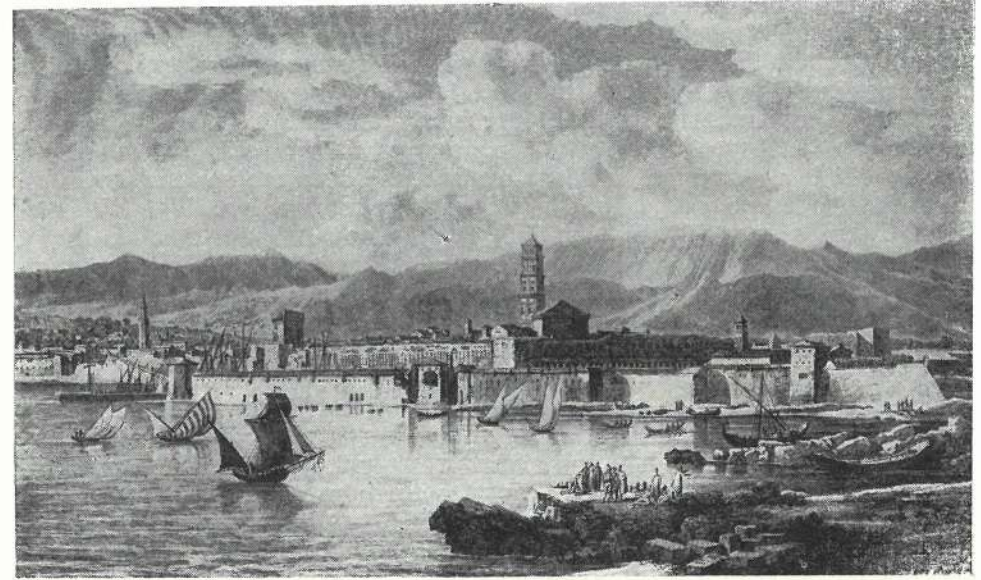
Upravo zbog svega toga je i nastao splitski lazaret, da prima i raskužuje svu trgovačku robu koja je stizala iz osumnjičenih mjesta.

Splitski lazaret (detalj gradskog plana iz 1819)

Iz tih Bajamontijevih riječi jasno se vidi, da je splitski lazaret mimo svog unutrašnjeg rasporeda i reda koji se u njemu uzdržavao, iako je koristio Splitu i Dalmaciji, ipak ugrožavao zarazom kuge taj grad i pokrajinu, jer dovoz robe u njega nije bio dovoljno osiguran. Sama pak trgovina, koja se odvijala preko Splita zbog lazareta, koristila je doduše gradu, njegovoj okolini i srednjoj Dalmaciji, ali bi se ona razvijala i

inače zbog zgodnog trgovačkog i prometnog položaja splitske luke, koja je i onda bila na raskršnici kopnenih i pomorskih puteva. Očito je dakle da su Mlečani morali više pažnje posvetiti prometu robe iz Bosne u splitskoj luci, ali u doba opadanja njihove vlasti to nisu mogli učiniti.

Splitski lazaret (bakrorez iz djela L. F. Casas-a i J. Lavallée-a, 1802)

Poznate su pohvale ovom lazaretu. Već od XVI stoljeća, pa i u Bajamontijevo doba, putopisci L. F. Casas i J. Lavallée, iz čijeg djela *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie*, izdanog u Parizu 1802. godine, objavljujem ovdje izgled lazareta, istaknuli su, da je splitski lazaret u svojoj unutrašnjosti bio „jedan od najbolje osiguranih među onima u evropskim gradovima“. Ipak, Bajamonti je kao liječnik tačno uvidio, da je uređenje obrane od pošasti trebalo u cjelini i sustavno provesti, jer lazaret je bio tek prividna kontrola, spojena često i trgovačkim i carinskim spekulacijama i makinacijama koje su u trgovini neizbježne, a zdravstvo i trgovinu je, pogotovo onda, bilo teško uskladiti.

Dok je, dakle, splitski lazaret prilično poznat, njegov sustav, funkcija i uloga uočljivi, o drugoj zdravstvenoj ustanovi u Splitu, leprozoriju, gotovo se ništa nije do sada znalo.

U drugoj polovici XIII stoljeća spominju se leprozoriji izvan gradskih zidina u dalmatinskim gradovima Dubrovniku i Trogiru³⁴, a zatim u XIV stoljeću u Zadru³⁵ i u Splitu, te početkom XV stoljeća u Kotoru³⁶. Lepra se naime, kao što je poznato, u to vrijeme ponajviše proširila po Evropi, osobito zbog učestalih dodira između Istoka i Zapada za vrijeme križarskih ratova, koji su dodirnuti i naše primorske gradove, pa su i tu osni-

vani zatim leprozoriji. Do sada je tek o dubrovačkom izneseno i prikupljeno nekoliko podataka³⁷, dok su zadarski, trogirski, kotorski i splitski jedva spomenuti. Iznijet ću stoga o splitskom nekoliko novih arhivskih podataka.

Iz oporuke Splićanina Frana Nikolina 1380. godine doznaje se, da je u drugoj polovici XIV stoljeća splitski leprozorij bio sagrađen izvan gradskih zidina³⁸, a iz oporuke Andrija Prvoševa, da je s leproznima u to vrijeme boravio i neki pustinjač Vladoje³⁹, iz čega se također vidi da su bili smješteni u posebnoj kući na osamljenom i od grada udaljenom mjestu. Oba su oporučitelja ostavili leproznima milostinju, novac i odjeću, kao što su činili građani i ostalih dalmatinskih gradova. Taj se običaj spominje i u oporukama Splićana iz dva slijedeća stoljeća, iz kojih se uostalom i doznaje, da je splitski leprozorij postojao i u XV i XVI stoljeću. Tako je npr. splitski plemić Nikola Ivanov Alberti, djed po majci pjesnika Marka Marulića, ostavio u svojoj oporuci 1439. godine veći novčani iznos, koji se imao razdijeliti između leproznih i ostalih siromaha⁴⁰. Iz dviju oporuka druge polovice XV stoljeća doznaje se, da su u leprozoriju bili sklonjeni muškarci i žene, jednako kao i u dubrovačkom⁴¹. Nikica, udovica nekog Lančolota, ostavila im je, naime, u listopadu 1478. godine pet lira, s tim da tu svotu međusobno razdijele muškarci i žene⁴², a Mihovil, sin Kuzme de Petrachis, u travnju 1484. godine četiri četvrtine plodova svog imanja u splitskom predjelu koji se i danas zove Lovret a onda se nazivao starim ikavskim imenom Lovrit⁴³, gdje je kraj imanja pjesnika Marka Marulića kupio 1495. godine vinograd i splitski ljekarnik Marko Jurjev Miletić⁴⁴. Šest godina zatim sjetio ih se u svojoj oporuci i Splićanin Ivan Supurinić, i ostavio im badanj mladog vina⁴⁵. Bogatiji građani bit će da su im ostavljali pored odjela i novaca i nepokretnine, kuće i polja, jer to bijaše uobičajeno i u Dubrovniku⁴⁶, gdje ih se u svojoj oporuci 1465. godine sjetio i zvjezdoznanac Ivan Gazulić⁴⁷, pa i u Zagrebu, gdje je leprozorij imao stoga i svoja imanja koja je iznajmljivao⁴⁸.

Početak XVI stoljeća Splićani su se također sjećali leproznih u svojim oporukama, pa im je Margita, udovica Radoja Stojslavića, ostavila prema želji svoje tetke 1503. godine četiri lire⁴⁹.

Splitski leprozorij je imao posebnog zastupnika koji ga je zastupao u javnim poslovima, primao leprozne i iz neposredne splitske okoline uz posebno ugovorenu plaću, jednako kao i u Zadru⁵⁰, i brnuo se za to sklonište. U splitskim notarskim spisima našao sam naime, rijetki ugovor o primanju u leprozorij sklopljen pred gradskom ložom na splitskoj obali između Jerolima Kuzmina Petrake, nadstojnika leprozorija, i Luke Gocelića Klišanina nastanjenog u Vranjicu⁵¹. Šestog travanjskog dana 1495. godine pred svjedocima, splitskim građanima Marinom Mikačićem, Bertanom Lappijem i Petrom, članom istaknute obitelji Jakulića koji se kasnije prozvaše Tartaglia, obavezao se spomenuti zastupnik, da će primiti u leprozorij Lukina sina Vidoja, koji bijaše leprozan. Luka mu je pak obećao, da će mu za to isplatiti četrnaest libra i to u dva ugovorena navrata.

Dok je, dakle, u XIV stoljeću među leproznima boravio neki pustinjač koji se vjerojatno mogao i brinuti za njih, njihov je zastupnik u

toku XV stoljeća bio iz redova splitskog plemstva. Jerolim de Petrachis, njihov zastupnik s kraja tog stoljeća, bio je član stare i ugledne plemićke obitelji Petračića poznate i pod humanističkim imenom de Petrachis, koja je i prema pisanju splitskog baroknog pjesnika Jerolima Kavanjina bila u upravnim službama svog grada. Kuga je doprinijela uništenju te porodice pa i propasti njena arhiva:

*Maričići di su davni
i Kućule i Petraki,
staričnoga plemstva upravni?*

*Ljude vridne od Petraka,
Komulović ki se zvaše,
za pobrojit nemam traka
niha pisma er se užgaše,
i velika kuga strašna
sva pomete neizbašna⁵².*

Jedan je, dakle, od njih bio dobrotvor, a drugi zastupnik leprozorija u toku XV stoljeća.

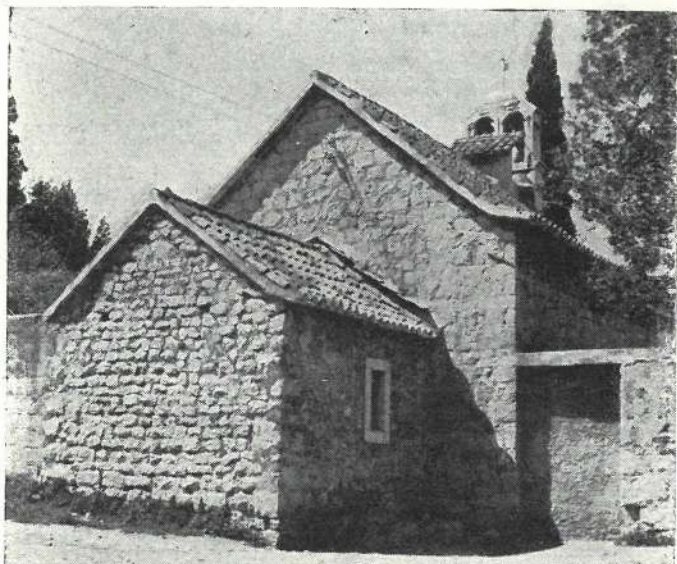
Slični uvjet, da se unaprijed plati ulazak i boravak, bio je uveden i u zadarskom leprozoriju, gdje su također primani bolesnici iz okolice. Tamo se prvih godina XVI stoljeća plaćalo za to pet dukata. Dirljiv je slučaj leproznog Bartula Krojačića iz Oliba koji je za tu pristupnicu morao prodati svoje pokretnine i nekretnine⁵³. Rjeđi će biti slučaj, da liječnik posebnim ugovorom uzima leproznog u vlastitu kuću, da ga tu navodno liječi, ali je zadarski liječnik 1389. godine primio uz obilatú svotu sina nekog ribara iz Kalija i liječio ga u svom domu⁵⁴. Ta nam dva slučaja ujedno dokazuju, da je i na našim jadranskim otocima u toku XIV stoljeća bilo lepre.

Zadarski i dubrovački leprozorij su imali također, kao i splitski, svog punomoćenika⁵⁵. Zadarski je držao i svog kapelana. Godine 1503. vršio je tu službu jedan redovnik hrvatskog imena⁵⁶. Slično je valjda bilo i u splitskom leprozoriju.

Splitski leprozorij se nazivao „hospicij siromaha sv. Lazara“⁵⁷, jer se, kao što je poznato, leprozni zbog prosjačenja i siromaštine nazivaljahu i siromasi — pauperes. U Zadru su u XVI stoljeću i samu lepru nazivali „bolest sv. Lazara“⁵⁸. U Žrnovnici i na otoku Drveniku sam nedavno čuo izraz „lazarast“ za kljaste, a u Hvaru jednostavno „Lazar“, dok u Italiji i danas prosjake zovu po svetom Lazaru „lazaroni“. U splitskim službenim spisima starijeg vremena zovu ih „pauperes Sancti Lazari“, „poveri di San Lazzaro“, ali ih je narod zvao hrvatskim nazivom „ubogi“, pa se već u XVI stoljeću predio pod njihovim leprozorijem, između Brodarice i Marjanske padine, sjeverno od ranogotičke crkvice sv. Mande, posvećene nekoć sv. Lazaru, zvao hrvatskim imenom „Pod uboge“⁵⁹. Taj se naziv opetuje i u prvoj polovici XVIII stoljeća⁶⁰, a još sam ga i sada mogao čuti od staraca koji žive u blizini tog u XIX stoljeću napučenog predjela.

Po tome i po ostalim dokazima, koje ću navesti, može se dakle utvrditi da je splitski leprozorij bio na sjeveroistočnom podnožju Marjanske padine, kraj današnje crkvice sv. Mande.

Od zgrade leprozorija koja se spominje već u drugoj polovici XIV stoljeća nije ostalo ni traga, jer su leprozni, čini se, već sredinom XVI stoljeća odatle nestali, pa se stoga u oporukama XVII stoljeća, koje mi bijahu na dohvat, i ne spominju više ostavštine njima namijenjene. Lepra je, čini se, u to vrijeme već u dalmatinskim gradovima bila popustila, a Turci su nakon zauzeća Klisa 1537. godine ugrožavali neposrednu splitsku okolicu, pa su i stanovnici splitskog predgrađa Velog Varoša, na rubu kojega se dizao leprozorij, od straha pred njima bili te godine privremeno napustili veći dio svojih kuća i preselili u zidinama utvrđeni grad⁶¹. Zbog tursko-mletačkih sukoba izgleda da je oko 1570. godine stradao i zadarski leprozorij⁶², a i dubrovački je, čini se, krajem tog stoljeća bio napušten⁶³, jer lepra bijaše i tamo sve rjeđa.

Crkvice sv. Mande, nekoć sv. Lazara i sv. Mande, u Splitu

Svakako, papinski vizitator Mihajlo Priuli u spisu svog apostolskog pohoda 1603. godine spominje samo crkvicu sv. Mande i to pod skupnim imenom sv. Lazara, zaštitnika leproznih i njegove sestre sv. Magdalene⁶⁴, zbog čega se pogrešno pretpostavljalo da su to dvije crkvice⁶⁵. Splitski nadbiskup Cosmi je također zabilježio 1682—1683. u svom službenom pohodu da je „obišao sa strane predgrađa sv. Križa, na podnožju brda Marjana crkvu ili kapelu pod imenom sv. Lazara i sv. Mandaljene, kraj koje je nekoć bilo ubožiste za siromašne gubavce“⁶⁶. Tim je izričito rečeno da se leprozorij nalazio na tom mjestu, a ujedno da ga u XVII stoljeću tu nije više bilo.

U prihodima splitske općine 1583. godine spominju se i prihodi crkvice sv. Lovre i sv. Lazara⁶⁷, a oba vizitatora, Priuli 1603. i Cosmi 1682. godine, su zabilježili da je crkvice sv. Lazara beneficij splitske općine. Vjerojatno je to po tome što je i raniji leprozorij bio općinski, pa je općina zadržala njegov posjed koji mu je vjerojatno nekoć pripadao, tako

da je 1603. godine s prihodima tog imanja uzdržavala i kneževu kapelu sv. Lovre u gradskoj vijećnici na Narodnom trgu⁶⁸. Gradsko vijeće bit će da je ranije postavljalo zastupnike leprozorija, pa je stoga još i u XVII stoljeću izabiralo zajedničkog nadstojnika za obje crkve, sv. Lazara i sv. Lovre. Početkom rujna 1696. godine na to je mjesto bio izabran član splitskog plemićkog vijeća već spominjani pjesnik Jerolim Kavanjin⁶⁹. Sve do sredine prošlog stoljeća kapela sv. Mande s okolnim zemljištem bila je stoga vlasništvo splitske općine⁷⁰.

Prirodno je dakle, da kasnobarokna slika na oltaru te crkvice ikonografski pokazuje njenu vezu sa srednjovjekovnim leprozorijem. Na njoj su pored Gospe sa sinom i sv. Antuna s ljiljanom prikazani sv. Lazar u biskupskoj odjeći, zaštitnik leproznih, sv. Lovre s roštiljem, zaštitnik kapele u gradskoj vijećnici, i Lazareva sestra sv. Magdalena s ljubanjom i posudom miomirisisa. Kult sv. Lazara slavio se u toj crkvi još krajem prošlog i početkom ovog stoljeća, a splitski narodnjaci slavili su tu u drugoj polovici XIX stoljeća, za vrijeme svojih političkih borbi s autonomasima i talijanasima, i sv. Martina kojega su smatrali svojim sunarodnjakom i simbolom povezanosti primorske i panonske Hrvatske, jer je bio rođen u Panoniji⁷¹, te tako prihvatili njegovo štovanje rašireno u Dalmaciji već u ranom srednjem vijeku kao odraz franačko-hrvatskih veza. Još i prije drugog svjetskog rata splitski težaci su poklanjali crkvi prvi zreli grozd sa okolnih vinograda, jer je sv. Martin zaštitnik vina⁷². Danas se sveci prikazani na toj slici više ne slave posebno, jer je već od XVIII stoljeća u crkvi preovladalo štovanje sv. Mande.

Crkvice je već 1672. godine bila zapuštena, trošni krov je trebalo popraviti, a 1682. godine bila je potpuno prazna, pa na vratima nije bilo ni drvenih vratnica⁷³. Stoga je gradsko vijeće dopustilo 1726. godine bratovštini sv. Mande, koju je osnovalo četrdesetak stanovnika Velog Varoša upravo tim povodom, da je popravi. Od tada se crkvice češće naziva imenom sv. Mande pokroviteljice te bratovštine, a ime sv. Lazara je postepeno nestajalo. Ne uspjevši radi nestašice sredstava da tada uredi i groblje uz crkvicu, bratovština je 1736. godine uputila gradskom vijeću molbu da ga popravi, jer je bilo zapušteno i razrovano. Oštećivali su ga pastiri, koji su još tada pasli tu svoja stada, a psi su raznosili mrtvačke kosti. To je svakako bilo obično sirotinjsko groblje, gdje su u zemlju, bez nadgrobnih ploča, vjerojatno pokopavali i leprozne, jer dvije godine prije toga, 1734, nadbiskup Kadčić je naišao u svom spomenutom pohodu izvan crkvice samo jednu grobnicu. I doista, gradski sindici upućeni od vijeća da pregledaju tu općinsku imovinu, naišli su 1736. godine na raznesene grobove, i vijeće ih je, saslušavši njihov izvještaj, ovlastilo da poduzmu potrebne mjere da se groblje uredi⁷⁴. Tu su sve do početka XIX stoljeća vjerojatno pokopavali i bratime bratovštine sv. Mande. Od groblja nema više vidljivih tragova. Ostala je tek jedna rustična nadgrobna ploča, možda baš ona koju je Kadčić tu zatekao 1734. godine.

Kao jedini trag leprozorija stoji dakle još samo crkvice sv. Mande, pa je zato, više zbog toga negoli radi njene građevinske vrijednosti, treba razmotriti, tim više što se o njoj do sada pogrešno pisalo. Zamjenjivali su je sa sv. Mandom na Gripama, koja se spominje 1301. godine⁷⁵, a smatralo se da pod Marjanom postoje dvije crkvice tog imena⁷⁶, i da je ona sv. Mande i Lazara bila negdje na Spinutu i srušena⁷⁷.

Njen tloris je jednostavan, ima četverouglastu lađu s pravougaonom apsidom. Četverouglasti kamen zidova, polukružni prozori barokna oblika i rustični otvori na pročelju ukazuju da je lađa preinačena u XVIII—XIX stoljeću, dok je mala apsida — sazidana od kamena nepravilna oblika — još srednjovjekovna, što potvrđuje i njen smještaj na istočnoj strani crkvice i njen gotički prelomljeni svod koji se osobito ističe u oštrom trijumfalnom luku. Pregradnja je vjerojatno izvršena poslije 1734. godine, jer je tada nadbiskup Antun Kadčić zabilježio da je sazidana starinskim načinom zidanja i presvođena, dok današnja lađa ima rustični kasnobarokni izgled i ravni drveni strop. Pri kasnijoj prigradnji u apsidu su umetnuli dva prozorčića, a lađi su 1885. godine povisili zidove⁷⁸, obnovili krov i vrh pročelja podigli zvonik na preslicu zakašnjela i iznuđena baroknoklasicistička oblika koji je klesao brački klesar Ivan Štambuk, a podigao Zore Grle⁷⁹. Zvona je salio 1882. i 1886. godine poznati splitski ljevač i pristaša narodnog preporoda Jakov Cukrov⁸⁰.

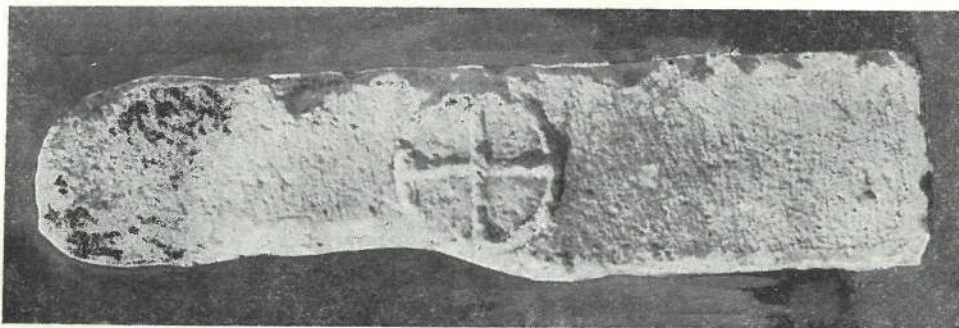
Nas međutim zanimaju više dva kamena ulomka koji, pored srednjovjekovne apside i opisane crkvene slike, podsjećaju još na vrijeme kada je tu bio leprozorij.

Na pročelnom prozorčiću naknadno je uzidan kameni ulomak s nejasnim i nepotpunim natpisom:

DEPOS BONMIOBIANI

koji stilom svojih slova pripada XIII stoljeću. Prva skraćena riječ bi mogla značiti DEPOSITIO, što je u starokršćansko vrijeme značilo grob, a u srednjem vijeku pokop ili ostavština.

U ograđenom dvorištu pred crkvicom je kameni nadvratnik koji je vjerojatno bio na njenim prvotnim vratima sve dok u XVIII stoljeću nije zamijenjen današnjim, novijeg izgleda. U sredini mu je reljefni križ uokviren istaknutim krugom koji podsjeća na starokršćanske, ali će ipak biti srednjovjekovan, pa bi po tome, po uzdignutom rubu s donje strane

Kameni nadvratnik crkvice splitskog leprozorija

i po ugaonoj rupi za utakanje drvenih vratnica, a osobito po uglačanom rubu, nadvratnik mogao biti iz XIII—XIV stoljeća, tim više što slični nadvratniku Gospine crkve na susjednom Spinutu, koja se spominje po-

četkom XIV stoljeća⁸¹, a kojoj vrata imaju nad nadvratnikom izrazito srpasti romanički luk.

Crkvice sv. Lazara je, dakle, sudeći po sačuvanoj apsidi, po nadvratniku s reljefnim križem i ugaonim rupama, a možda i po ulomku spomenutog natpisa, koji se mogu datirati u drugu polovicu XIII ili u početak XIV stoljeća, postojala već u to vrijeme, a uz nju je vjerojatno već tada bio i leprozorij spomenut, kako vidjesmo, u arhivskim dokumentima tek u drugoj polovici XIV stoljeća.

Izgled leprozorija se ne može više ni po čemu utvrditi, već samo pretpostavljati, jer je vjerojatno već 1603. godine bio ruševina, pa je Priuli naredio da se prostor pred crkvicom raščisti. Kada su 1678. godine bratimi bratovštine sv. Križa dobili dozvolu za gradnju svoje nove crkve u Velom Varošu, budući da im je starija, srednjovjekovna bila srušena 1657. godine zbog proširenja gradskih zidina⁸², zamolili su u studenome gradsko vijeće da im dopusti uzeti za nadogradnju kamen sa ruševina neke njihove zgrade koja je bila na imanju leprozorija, i vijeće im je uvažilo molbu⁸³.

To i ostala rušenja dokrajčili su stari, onda osamljeni sklop leprozorija i danas mu nisu uočljivi tragovi. Tek pri kopanju zapadno od crkvice na Marinović-Radmilovićevu zemljištu nađeni su 1930. godine kosturi, vjerojatno ovih bijednika. Zidovi njihova leprozorija nestali su u rušenju, pregradnjama i u novom uređenju ovog danas živahnog gradskog dijela, do kojeg je nekoć stizao ravan put, usmjeren položajem sjeverozapadnog gradskog bastiona i omeđujući sjevernu stranu Velog Varoša penjao se do leprozorija. On se danas produžuje kao široka cesta uz sjeverni obronak šumovitog Marjana.

Ne zna se dakle, kako je izgledao splitski leprozorij. Možda je sličio na zadarski ili dubrovački kojima je izgled bar donekle sačuvan u arhivskim spisima, jer kao što je poznato, dalmatinski gradovi su se u mnogo čemu povodili jedan za drugim slijedeći srednjovjekovne mediteranske običaje.

U zadarskom arhivu sam, naime, našao ugovor o planskoj nadogradnji leprozorija 1426. godine⁸⁴, iz čega se vidi da se broj leprozora u prvoj polovici XVI stoljeća povećao, jednako kao i u Dubrovniku. Dva vješta zadarska zidara, Ivan Rajković i Nikola Bilšić, član poznate klesarske obitelji, obavezali su se zadarskom građaninu Krešu Lukinom, da će proširiti staro sklonište gubavaca, koje se spominje već u XIV stoljeću izvan grada⁸⁵ i koje se popravljalo početkom XVI stoljeća⁸⁶, a nalazilo se kraj crkve sv. Duha i sv. Lazara⁸⁷. Oba majstora su obećali da će sagraditi dvadeset i dvije ćelije od kojih će jedanaest biti okrenuto jugu, a jednako toliki broj sjeveru, vjerojatno jedna uz drugu. Na čvrstim temeljima s obje strane će im sazidati vapnom i kamenom zidove s dvadeset i dvoja vrata kamenih dovratnika i istim brojem četvorastih prozorčića. Na krovu natkritom kupama podignut će četiri visoka dimnjaka. Prema tome svaka od tih ćelija je imala posebna vrata i prozorčić, dok su im kuhinje i peći, čini se, bile zajedničke. Majstori su nekoliko dana zatim naručili kod zadarskih klesara Nikole Lovrova i nekog Jurja deset hiljada kamenja i dvadeset i dvoja vrata od bijelog kamena za tu gradnju, a koncem iste godine su bili isplaćeni, što znači da su dovršili leprozorij⁸⁸.

Zadarski leprozorij je dakle bio čvrsto sagrađen i planski jedinstveno zamišljen građevinski sklop pravilnog rasporeda i to vjerojatno zbog lakšeg okupljanja, nadziranja i jednakog života bolesnika koji su tu stanovali. U ugovoru za gradnju izričito je određena visina i debljina njegovih zidova a vrata bijahu podešena prema bolesnicima.

Dubrovački gubavci su, pak, najprije u XIII i prvih godina XIV stoljeća bili smješteni u kolibi, a zatim je njihova prizemnica u toku XV stoljeća podignuta na jednokatnicu, pa na dvokatnicu s dvorištem i zdencom. U blizini joj je bila crkva sv. Lazara. Godine 1430. sagrađena im je u suhoziđu prizemnica s dvorištem i dvoja vrata, kraj sela Pločica u Konačljima, a zatim sredinom istog stoljeća prizemnica također u suhoziđu kraj Malog Stona. Kao i u Splitu, za njih su se brinuli općina i privatnici, koji su također doprinosili izgradnji njihovih stanova. Bit će dakle da su u Splitu bratimi varoške bratovštine sv. Križa bili sagrađili dio leprozorija, pa su stoga kasnije, kad je postao ruševina, tražili njegovu kamenu građu za gradnju svoje crkve. Tako je postepenim rušenjem nestao podmarjanski leprozorij i od njega više skoro nema ni traga, jednako kao ni od mnogo prostranijeg sklopa splitskog lazareta.

Nestanak tih dvaju kulturno-povijesnih građevina potiče nas na proučavanje, opisivanje, zaštitu i čuvanje građevinskih spomenika koji ilustriraju povijest našeg zdravstva, jer nepoznati i neuočeni, oni će nestati u brzom izgradnji i naglom razvitku naših gradova.

IZVORI I BILJEŠKE

¹ *Fisković C.*, Splitski lazaret, Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII stoljeća, Split, 1953; *Morpurgo V.*, Daniel Rodriguez i osnivanje splitske skele u XVI stoljeću, Starine, Zagreb, 1962, 52, 185; *Levntal Z.*, Prilozi historiji splitske luke i njenog lazareta, Zbornik radova Desetog naučnog sastanka Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd, 1963, 66. — Ovdje objelodanjujem dosada nepoznati plan grada Splita s posebno označenim utvrđenjima „Plan der Festungs Werker von Spalato samt umliegenden Gründen im Jahr 1819“, potpisan od konzervatora Andrića: Visto li 16 Febrajo 1819 / V. Andrich Architetto. Plan se nalazi u Muzeju grada Splita skupa s rijetkom fotografijom lazareta iz 1920-tih godina, na kojoj se vidi još stari, djelomično preinačeni, izgled tog sklopa sa središnjim hodnikom za prolaz k dvorištu karavana. — ² *Frari A.*, Della peste e della amministrazione sanitaria, Mleci, 1840; *Bajamonti G.*, Storia della peste della Dalmazia degli anni 1783 — 1784, Mleci, 1786, 137; *Novak G.*, Povijest Splita, II, Split, 1961, 178; *Prijatelj K.*, Ljetopis nepoznatog Spličanina od g. 1756 do 1811, Starine, Zagreb, 1952, 44, 70—75. — ³ *Vuletić-Vukasović V.*, Kuga u Korčuli, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, Split, 1884, VII, 80. — ⁴ *Bodulić M.*, Korčula, kratak izvadak iz povijesti grada Korčule, Dubrovnik, 1922, 10. — ⁵ *Gobbin A.*, Korčula, Ein Beispiel dalmatinischen Städtenbaus, Berlin, 1930, 19. — ⁶ *Foretić V.*, Otok Korčula u srednjem vijeku do 1420. godine, Zagreb, 1940, 318; *Karaman Lj.*, Eseji i članci, Zagreb, 1939, 150. — ⁷ Die 3 augusti 1548. / Coram vobis Clementissimo Domino Comite comparo io Piero Botusich contra et adverso in citatione nominata. Exponendo dico cum sit che li anni passati et fu anno 1523 salvo il vero per dona (Cristina) et dona Cvita fiola del quondam Michel (murar) data e venduta a mi Piero predito una caxa posta in terra vecchia (di Spalato) loco dicto a Sdorie per Lire 53 (otkinuto) la qual caxa poi al tempo della peste (venuta?) in dicta terra che fo del 1526 salvo il (otkinuto) le altre caxe vicine arse e non resto altro che la muraglia nuda... — Splitski

sudbeni spisi, sv. I/4, str. 320 (244), Historijski arhiv u Splitu. — ⁸ 26 lipnja 1549. / ... Et primo dico che avanti che fuo brusata la caxa, la qual fuo brusata al tempo della peste ultima che fuo del 1527, ditta caxa fuo tenuta et posseduta per li mei antecessori... — Splitski sudbeni spisi, I/4, str. 289', Historijski arhiv u Splitu. — ⁹ *Jeremić R.*, *Tadić J.*, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, I, Beograd, 1938, 79. — ¹⁰ Ibidem, 84 i 81. — ¹¹ *Pera J.*, Fragmenti dnevnika jednog splitskog učitelja iz prve polovice XVI vijeka, Starine, Zagreb, 1955, 45, 283, 288. — ¹² *Prijatelj K.*, o. c., 76. — ¹³ *Jutrović A.*, Smrtnost djece u Splitu od 1742 do 1830, Starine, Zagreb, 1957, 47, 140. — ¹⁴ Ibidem, 141. — ¹⁵ O Correru vidi *Novak G.*, o. c., II, Split, 1961, 269; *Morpurgo V.*, o. c., 192. — ¹⁶ Splitski spisi, sv. 122, str. 349, Državni arhiv u Zadru. U mom članku „Umjetnost i umjetnički obrt XV—XVI stoljeća u Splitu“, Zbornik Marka Marulića, Zagreb, 1950, 143, ovaj je izvor krivo zaveden, mjesto u bilješku 122 u bilješku 121. — ¹⁷ 21 veljače 1964. / ... Magistro Vincenzo Bugardello protho... — Splitski sudbeni spisi, I/5, str. 36, Historijski arhiv u Splitu. — ¹⁸ 26. studenoga 1565. / ... Paulo famulo magistri Vicentij Bugardello. — Ibidem, 63'. — ¹⁹ 1564 adie 29 decembris. In Spalato. / Si dichiara per la presente scrittura qualmente messer Petro de Cipcis insieme con suo fratello messer Gerolamo sono divenuti in questo accordo con magistro Zuanne Sicalina il qual maestro Zuanne si obliga far tre fenestre alle sue spese e darli lavorade schiete alla marina alla riva de Spalato, le qual dieno esser alte ogni una di esse pie numero cinque et larghe in luce pie numero 4 con la sua pianca stancada et che sia larga per tutto il muro cioe pie numero dui de bona mesura, et le palestrate, et li soleri dieno esser de murello in faza mezzo pe e dui deda et in lumbeli tre quarti cioe in tutte tre entrano pie numero ottanta. Item si obliga a far fenestre numero due ognuna di esse sera di alteza pie 3 L et larghe in luce pie tre et li murele dieno esser quanto di sopra et lavorade et condutte alla riva quanto di sopra nelle qual due balconade intra pie numero 28 L per li quali lavori li sopraditti fratelli li promettono pagar p 12 de pe et questo in termine prossimo alli 15 aprile prossimo venturo, esso magistro Zuanne si obliga quanto di sopra et non attendendo al termine sopra detto esso magistro Zuanne si contenta che essi fratelli possano comprar et far redur a tutte le sue spese danni et interessi obligando i suoi beni mobili et stabili presenti et futuri et al presente habudi pro parte et a buon conto denari lire trenta val L 30 p. Io Vincenzo Bugardello pregado dalle sopraditte parti et in presentia loro feci lo presente scritto de mia man propria presente prete Mathio de Vitis el qual si sottoscriverà de sua mano propria. / Io prete Matheo de Vitis fo presente quanto de sopra. — Splitski sudbeni spisi, sv. I/5, str. 54, Historijski arhiv u Splitu. — Die 11 novembris 1572... Magistro Vicentio Bugardello; 23 octobris 1572... et magistro Vicentio Bogardello testibus...; 24 februarij 1573... Magistro Vicentio Bogardello lapicida... — Splitski sudbeni spisi, sv. I/9, str. 906, 473' i 596', Historijski arhiv u Splitu. — ²⁰ Die 20 junij 1578... cessit ac in perpetuum alienavit magistro Vincentio Bugardello lapicidae de Spaleto presenti... partem predictam domus... positae Spalati prope ecclesiam S. Mariae de Taurello... — Splitski sudbeni spisi, sv. I/9, str. 694', Historijski arhiv u Splitu. — ²¹ Ibidem, sv. I/10, 603. — ²² Ibidem, sv. 89, Državni arhiv u Zadru. — ²³ Ibidem. — ²⁴ Splitski sudbeni spisi, sv. I/18, Historijski arhiv u Splitu. — ²⁵ Ibidem, sv. III/14, oporuka br. 1007. — ²⁶ (Die Jovis XI^{mo} novembris 1568). / Pro magistro Vincentio Bugardello ad cuius instantiam retulit Joannes prece intimasse scripturam infrascriptam domino Francisco Cambio personaliter reperto in omnibus ut in ea est legere et deinde ad instantiam eiusdem domini Francisci intimasse responsonem suam dicto magistro Vincentio prout in ea, videlicet. / cuius tenor seguit / non perche voi messer Francesco Cambio mai havete havuto giusta opinione di aggravarvi dell' opera mia del fondar della casa per mezzo del vostro castello, havete fatto, per li prothi de liesena et Sibenico riveder tal opera, ma perche non curandovi per adesso far spesa ne havete imaginato in cavo di doi anni movermi la difficulta sopra il diffetto di tal opera, qual quando mancasce del debito lavor za saria ruinata dal mare per esser posta nella spiazza romana ma tenendo vie et modi quali per adesso tazzo, con li ditti prothi, havete hauto il vostro intento di farli deponer a modo vostro à mio grandissimo danno et preuditio sopra che seria ricorso alla giustitia et havaria fatto cognoscer largamento il mio giusto gravame, ma per inpotentia non possendo al presente usar delle mie ragioni, ma con risservation di quelle à loco et tempo, per schivar la total mia ruina per la presente scrittura. Io Vincenzo Bugardello rechiedo voi sopraditto messer Francesco, che in termene de giorni otto prossimi futuri debbiare far venir il protho de liesena, qual

habbi far la opera nel modo che con il protho da Sibenico ha disposto, come habbiano concluso perche io ho apparecchiato tutto quello fa bisogno per tal effetto, qual scorsi, et non havendo venir ditto protho mi offerisco con altri maistri far tal opera in tutto et per tutto, come nella deposition delli sopradetti prothi, et in quanto che voi non voleste accettar come di sopra vi protesto ogni danno, qual causar si potesse nella fabrica, nell'avenir per fortuna da essermi reffato da voi essendo che la opera mia si trova ben conditionata et non indebitata fin a questo tempo, qual nell'avenir potria dislagarsi et indebelirsi. / Die X^{mo} novembris 1568. Costituito all'offitio della cancellaria il spettabile messer Piero Cambio in risposta della vana et impertinente scrittura disse che non si è mancato di far officio co'l proto da Liesena, ma lui non si può haver, si perche non ha voglia di venire, come anco perche non può haver licentia dal Clarissimo Proveditor di Liesena ma si procurerà ogni mezzo, che per il tempo che sarà atto à fondar et fabricar in mare s'habbino di maestri sufficienti à tal opera. — Splitski sudbeni spisi, sv. I/9, str. 532, Historijski arhiv u Splitu. — ²⁷ Natpis je već objavio s neznatnim greškama *Karaman F.*, u članku „Castel Cambio“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 1897, XX, 120. — ²⁸ Splitski spisi, sv. 120, str. 284, Državni arhiv u Zadru. — ²⁹ *Morpurgo V.*, o. c., 227, 230. — ³⁰ *Levntal Z.*, o. c., 72. — ³¹ Del lazaretto di Spalatro. / A Spalatro v'è un lazaretto destinato a ricevere le carovane mercantili della Bossina, nonchè le mercanzie provenienti anche da luoghi marittimi sospetti di peste. Questo lazaretto è aderente alla città, e compreso entro alle mura della medesima; alla quale aderenza non meno che alla sua lontananza dal confine ottomano, la quale fa che per entrarvi debbasì passare a traverso una notevole estensione della Dalmazia, anche fra mezzo a luoghi abitati, si attribuisce il frequente appestamento di questa provincia, massime di Spalatro, e delle località più esposte al passaggio delle carovane. Quindi fra noi più volte si proposero varie altre positure credute opportune per piantarvi un lazaretto che non porgesse occasione agli enunziati inconvenienti. Ma questo era un prendersi spasso e della peste e della ragione. Si fatte correzioni vengono a proposito allorchè tutto il rimanente vi corrisponde; e questo al certo non era il caso nostro. Il lazaretto di Spalatro fino ad ora si trovava perfettamente in coerenza colle altre cose del sistema, stanti le quali il guardarsi dalla peste per solo conto della posizione di questo lazaretto sarebbe stato come il guardarsi dai ladri con chiudere una finestra della casa lasciandone aperte tutte le altre, insieme coll'uscio della casa stessa, imperciocchè egli è ben vero che verso i confini v'anno de'posti di riduzione o mercati, muniti di guardie, per l'introducimento a spaccio de' soli generi creduti incapaci di trasmettere il contagio, ed è parimente vero che all'avviso di peste in Bossina si stabiliva sopra le venete frontiere una linea o progressione di casselli armati e disposti lungo il confine per custodire i passi da furtive intrusioni. Ma è vero altresì che questi medesimi ripari ordinariamente servirono di veicolo alla peste. Oltracciò i Morlacchi dal bisogno o dall'altrui prepotenza condotti all'emigrazione, ad onta della peste e delle guardie trovano il modo di rivalicare il confine, e di portare col loro ritorno l'infenzione in seno alle proprie famiglie. Lo stesso riescono di fare i macellai dalmati, ed i mercanti di cavalli, coll'introdurre clandestinamente il bestiame dalla Bossina, accompagnato da persone andanti e venienti senz'alcuna cautela anch'in tempo di peste. Così ancora i banditi o assassini, ridotti dalla disperazione, in cui li getta un processo, a vivere come le fiere, e portati da un odio religioso e dall'opportunità a sfogare l'irritata loro fiera sopra gli ottomani, o trascorrono fino alle possessioni e alle case de'confinanati e ne portano entro alle patrie tenute i dirubati effetti, o stanno in agguato per assaltare e mettere a bottino le carovane turche ed altri passeggeri di quella nazione, esercitando si fatte escursioni eziandio allora che in contagio arde nella Bossina. Dall'altra parte i Bossinesi sicuri della nostra dissimulazione e bona accoglienza vengono fra noi ognivoltachè da interesse vi sono tratti. I montanari ed i plebei di quella provincia, specialmente i cristiani che in notevole quantità vi sono tollerati possono di leggeri confondersi coi nostri morlacchi e per la lingua e per il vestito, nè si rendono universalmente riconoscibili qualora giungono e si tratengono fra noi, il che far sogliono anche in tempi di peste; ed è cosa usitatissima che quegli stessi conduttori o carovanisti i quali un giorno entrano custoditi nel lazaretto di Spalatro, pochi giorni dopo vengono liberamente alla piazza della stessa città, e confusi coi Morlacchi dello stato si aggirano pe'nostri mercati. Finalmente l'ordinario giornaliero ricapito di carovane turche in Dalmazia,

le quali passando senza custodia per notabilissime estensione si riducono in luoghi non muniti di lazaretto nè d'altre chiusure, e vi portano merci di varj generi anche delle più suscettibili di contagio, da riporsi senza spurgo ne'magazzini del paese, accresce il pericolo e l'occasione di appestare la provincia. A tutto ciò deesi aggiungere l'opera dei medici e degl'ispezionati allo scoprimento della peste, i quali ordinariamente si dimostrarono suoi alleati, e d'accordo colla stessa, per ingannarci e distruggerci. Quindi non è maraviglia se questo morbo venne sì spesso a decimare la popolazione della Dalmazia, e massime di Spalatro, dove principalmente fanno capo le provenienze della Bossina. — Memorie della città di Spalatro in Dalmazia raccolte da Giulio Bajamonti, str. 13, rukopis u Arheološkom muzeju u Splitu. Rukopis je mjestimično koristio Novak G., o. c., II, 179. — ³² Str. 15. — ³³ Del commercio di Spalatro. / Se ad onta di tante cause spopolatrici la città di Spalatro è il suo territorio in proporzione della picciolezza loro sono ben popolati, e la popolazione vi va crescendo; ciò deesi ragionevolmente attribuire ad altri vantaggi e comodi che vi s'incontrano; in grazia de'quali la gente vi concorre, e trova sussistenza ed allattamento per instabilirvisi. Questa città e per la sua situazione e per gli altri sui rapporti à una decisa opportunità al commercio. Ella è posta come nel centro di tutta la provincia, fra la porzione orientale e la occidentale, o sia fra l'Albania e la Liburnia, e così del pari fra l'isole e il continente. Con essa fanno capo (lasciamo Zara e Cattaro, che ne sono più discosti) Sebenico, Scardona, Traù, tutto il litorale de'Castelli, Almissa, Macarsca, Narenta, la provincia di Poglja, i territorj montani corrispondenti all'estensione di detti loughi marittimi, le frontiere tutte, l'isola Bua, e quella di Solta appartenenti al territorio spalatrino, ed in oltre la Brazza, Lesina, Curzola e Lissa. Non v'à giorno che da queste località, specialmente dalle meno lontane, non vi concorrano genti a far provvigioni di varie merci e manifatture, e a portarvi in iscambio i prodotti e le deratte de'paesi loro, e ad istituire qualche traffico o trattare d'affari principalmente alla mercatura inservienti. La sua posizione è altresì la più vantaggiosa per il commercio esterno sì con provincie alla Dalmazia limitrofe, che con alcune piazze ultramare. In forza di tali opportunità vi fù piantato il lazaretto per ricevere e spurgare le mercanzie provenienti da luoghi sospetti di peste, e una dogana amministrata da due consoli. Il principale commercio si fa colla Bossina e colla Erzegovina, donde vengono regolarmente due carovane alla settimana, e portano susine asciute, schiavine, cuoi, cera, ferro. Una picciola porzione di questi ed altri effetti che vengono di colà rimane in provincia; tutto il rimanente passa alle piazze di Trieste, di Venezia, di Ancona, ed altre dalle quali scambievolmente vengono varj generi alla dogana di Spalatro per passare nella Bossina. Oltracciò entra nel lazaretto una considerabile quantità di lana dall'Albania, che dopo lo spurgo per la maggior parte mandasi altrove. La città di Spalatro è eziandio un altro ramo di commercio colla Bossina, la quale vi manda molto formento, donde, saziato il bisogno della città e de'borghi si diffonde per l'isole ed altri luoghi circconvicini. Oltracciò Spalatro è più apportata delle altre città della Dalmazia di ricevere dalla Bossina e fornire alla provincia tutta gli occorrenti animali bovini ad uso di macello, e di trasmetterli anche oltramare. Lo stesso si dica delle partite de' porci e di quelle de'ronzini, che di colà s'introducono annualmente, e formano un importante oggetto di traffico coi forestieri. — Memorie della città di Spalatro in Dalmazia... str. 17. — ³⁴ *Barada M.*, *Trogirski spomenici*, I, Zagreb, 1950, II, 122; *Grmek M.*, *Medicinski tečajevi u Trogiru i Šibeniku za vrijeme francuske vladavine*, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, Dubrovnik, 1962, VIII—IX, 380. Autor pretpostavlja, da se stari trogirski leprozorij iz XIV stoljeća nalazio na mjestu crkve i ubožišta sv. Lazara na Čiovu. Obišao sam tu crkvu i dom staraca, ali nisam našao tragove srednjovjekovnih zgrada ni crkvice koji su nestali vjerojatno pri kasnijim nadogradnjama. Natpisi i grobovi potiču iz XVI—XVIII stoljeća. U niši uz trijumfalni luk apside je drveni kip sv. Lazara u biskupskoj odjeći. Tako je prikazan i na antependiju pobočnog oltara, gdje je uz njega i slika sv. Magdalene. — ³⁵ *Misscellanea II—IV Državnog arhiva u Zadru*, Zadar, 1950—1952, 28, 34. — ³⁶ *Mijušković S.*, *Osnivanje i delovanje pomorsko-zdravstvenih ustanova u Boki Kotorskoj*, *Zbornik radova Desetog naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, Beograd, 1963, 28. — ³⁷ *Jeremić R.*, *Tadić J.*, o. c., 116; *Beritić L.*, *Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku*, II, *Priilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 12, Split, 1960, 69, 70. — Treba napomenuti da sučelice Revelina izvan gradskih zidina u predjelu „Iza grada“ postoji još crkvice sv. Lazara u rustičnom gotičkom stilu XIV—XV stoljeća s pročeljem okrenutim

k zapadu, vrh kojega je zvonik na preslicu. Kraj nje je nekoliko starijih kuća koje je teže datirati, ali je vjerojatno da je to najstarije mjesto gdje bijaše prvi dubrovački leprozorij, kojemu je starija romanička crkva preinačena vjerojatno gotičkim stilom u XV stoljeću. — ³⁸ 24. svibnja 1370. Oporuka Frana Nikolina. ... Item relinquit leprosis et pauperibus Christi qui sunt reducti in una domo extra civitatem Spaleti. — Notarski spisi Petra de Serzana, sv. III, str. 95, Splitski spisi u Drž. arhivu u Zadru. — Zahvaljujem prof. Vladu Rismondu koji mi je ljubezno ustupio ovaj i slijedeći podatak. — ³⁹ 19. lipnja 1370. Oporuka Andrija Prvoševa: ... Item relinquo et volo ut detis in vestimentis faciendis leprosis libras CL parvorum. Item relinquo et volo ut detis Vladoyo heremite qui moratur cum leprosis libras VI parvorum... — Notarski spisi Petra de Serzana, Splitski spisi, sv. III, 101. — ⁴⁰ Iz oporuke Nikole Albertija: Al nome de dio eterno amen. MCCCCXXXVIII adi XV de marcio. Io Nicola de Alberti che fo de misser Zane da Spaleto... voi che lo dito legato de ducati VII cento debia pervegnir in la mia comessaria, con questa condition che de tuti i mii beni se faza tre parte: zioè una aj poveri de San Lazaro insembre con li poveri de l'ospedal e quelli altri poveri che fosse per la zitade: e l'altra parte, zioè la segonda, lasso in maritar povere donzele, le quale podesson incurer in mala via e l'altra terza parte voio che venga a San Domenego e a Sancta Maria de Taurello per mitade, e questo in paramenti, calesi e in fabrica solamente de le glesie... — Knjiga oporuka III notara Domenika de Manfredis, Splitski spisi, sv. 21, Državni arhiv u Zadru. — ⁴¹ Jeremić R., Tadić J., o. c., I, 117. — ⁴² 1478 adi 4 octubrio. / Io Nicolina condam ser Lanciloto amalada del corpo e sana dela mente e per non voler morir intestada faco el mio testamento... Item lasso a poveri de San Lazaro lire cinque che partano in fra lor zoe homini e le done. — Splitski sudbeni spisi, sv. III/14, Historijski arhiv u Splitu. — ⁴³ 11. travnja 1484. / Michel Cosmo di Petracca... Item laso ai poveri de San Lasaro quarte dui alj homini e quarte dui ale femene ogni ano fina ani cinque de quello sera sul teren nostro a lovrut... — Svezak oporuka, III/14, Oporuka br. 1133, Historijski arhiv u Splitu. — ⁴⁴ Die 15 decembris 1495. / Mata Milichievich habitator in burgo Spalati... tradidit magistro Marcho Miletich quondam Georgij apothecario Spalati ibi presenti ... unam vineam... in loco nominato lovrut cohoret ab austro terrenum nobill ser Marci Picenich et fratrum. — Splitski sudbeni spisi, sv. I/1, str. 246, Historijski arhiv u Splitu. — ⁴⁵ In Christi nomine Amen. Anno nativitatis eiusdem 1490 die decimo septimo mensis augusti in domo testatoris infrascripti: Io Zuane Supurinich siando malado del corpo ma sano di mente et de inteletto... faco lo mio testamento. Item lasso a Stefano mio fiol lo pastino a barda cusi quello che piantado sul nostro teren chome quello che se pianta su quel dela jexia con questo che dapoi dela morte di sua madre sia tegnudo a dar per fina anni diece ali poveri de San Lazaro un tinaco de musto. — Svezak oporuka, III/14, Historijski arhiv u Splitu. — ⁴⁶ Jeremić R., Tadić J., o. c. I, 118. — ⁴⁷ Jurić Š., Prilozi biografiji Ivana Gazulića, Anali Historijskog instituta JAZU, u Dubrovniku, Dubrovnik, 1962, VIII — IX, 457. — ⁴⁸ Gunjača S., Repertorium actium domini Antonii de Zandonatis olim publici et jurati notarii Jadre, Starine, Zagreb, 1949, 42, 280, 288, 304, 335. — ⁴⁹ 10 veljače 1503. / Io Margita condam Radoge Stogslavich siando amalada del corpo... fazo el mio testamento... Item vogo chesse daga agi poveri de San Lazaro L 4 le quale mea commanda dar la mia amida... — Splitski sudbeni spisi, sv. III/14, Historijski arhiv u Splitu. — ⁵⁰ Gunjača S., o. c. 276. — ⁵¹ Eadem diem (sexto aprilis 1495). / Promissio hospitalis pauperum Sancti Lazari. / Lucas Goçelich de Clyssio habitator in vila Vranice, solemniter se obligando promissit per se et promissit dare et solve re nobili ser Hieronymo Cosae de Petracha uti procuratori ecclesie Sancti Lazari ibidem presenti stipulanti et recipienti nomine prefate ecclesiae et hoc libras quatordecim parvorum, et hoc quia prefatus ser Hieronymus procurator nomine predicti hospitalis accepit in ipsum hospitale Vidoe filium prefati Luce leprosum: qui possit et valeat habitare in ipso hospitali sicuti ceteri. Promitens prefatus Lucas solvendum predictas libras quatordecim hoc modo videlicet libras octo ad festum Sancti Michaelis proxime futuri alias vero libras sex ad festum carnisprivii proxime futuri: et hoc sub obligatione omnium suorum bonorum presentium et futurorum, Spalati ante logia maritimam seu sub ipsa logia. Coram nobilibus ser Marino Michacich executore, presentibus ser Petro Iacoulich et ser Bertano Lappi testibus. — Splitski sudbeni spisi, sv. I/1, 140, Historijski arhiv u Splitu. — ⁵² Kavanjin J., Bogastvo i uboštvo, Zagreb, 1913, 98—99. — ⁵³ Gunjača S., o. c., 276. — ⁵⁴ Grmek M., Srednjovjekovni ugovori o liječenju s hr-

vatskog područja, Zbornik „Iz hrvatske medicinske prošlosti“, Zagreb, 1954, 157. — ⁵⁵ Gunjača S., o. c., 332, 333; Jeremić R., Tadić J., o. c., I, 118. — ⁵⁶ Gunjača S., o. c., 232, 267. — ⁵⁷ (Die 15 januarij 1683). / Visitavit ex parte suburbij Sanctae Crucis ad pedes Montis Margliani ecclesiam seu capelam sub invocatione Sancti Lazari et Sanctae Mariae Magdaleneae, prope quam olim erat domus hospitalis pro pauperibus leprosis. Est beneficium magnificae communitatis, Tectum indiget reparatione. Est sine janua... — Visitatio prima generalis habita ab illustrissimo et reverendissimo Stephano Cosmi archiepiscopo spatatensis. Anno 1682 — 1683, str. 17, rukopis u arhivu Biskupskog ordinarijata u Splitu. — ⁵⁸ Gunjača S., o. c., 276 — ⁵⁹ 13. srpnja 1573. / Parte de Vicenzo fiol di Francesco Domianovich. / Item la quarta parte della darizza, sot la mita da parte del occidente. / La mita del terren di Santa Chiara in Margnan da parte del occidente. — La terza parte dela vigna pod uboge contigua alle dui sopraditte verso occidente sopra il terren di madona Isabella de Gardellis. — Splitski sudbeni spisi, sv. I/9 str. 1099, Historijski arhiv u Splitu — ⁶⁰ Die 30 aprilis 1734. / Hodie associatus ab admodum reverendis dominis canonicis Domnio Giunchievich et Petro Dragolio convisitatoribus ac plerisque de clero visitavit Ecclesiam Sanctae Magdaleneae. Ecclesia est ad clivum montis Marjan in loco dicto Pod siam Sanctae Magdaleneae. Erecta in fornice. Habet Confraternitatem neoerectam uboghe, antiquae structurae erecta in fornice. Habet Confraternitatem neoerectam laicorum numero 42 proventus ac onera nulla... visitavit unicum altarem... Extra ecclesiam unica extat sepultura. — Visitatio urbana Antonii Cadeich archiepiscopi spatatensis anno Domini 1734 str. 5, Biskupski arhiv u Splitu. — ⁶¹ Pera J., o. c., 283. — ⁶² Bianchi C., Zara cristiana, I, Zadar, 1877, 525. — ⁶³ Jeremić R., Tadić J., o. c., I, 119; Beritić L., o. c., — ⁶⁴ Die sabati 15 mensis martij 1603. / Visitavit ecclesiam Sancti Lazari et Sanctae Magdaleneae, beneficium communitatis, habet introitus, ex quibus per Communitatem solvitur salarium capellani Clarissimi Comit. / Ordinavit manuteneri tectum, fieri portas cum serra pillam aquae sanctae poni intus ecclesiam crucem et candelabra ac parapetum ex asseribus, locumque ante ecclesiam vacuum redi. — 1603 Visitatio apostolica spatatensis. Rukopis Miscellanea armadium VII, sv. 100, Archivio secreto vaticano, Rim. — ⁶⁵ Kalogjera N., Povijest crkve i bratovštine Velog Varoša i brdo Marjan, Jugoslavenski narod, Split, 1923; Karaman Lj., Marjanske crkvice, Novo Doba, Split, 26. III 1932, 25. — ⁶⁶ Vidi bilješku 57. — ⁶⁷ Morpurgo V., o. c., 236. — ⁶⁸ Vidi bilješku 64. — ⁶⁹ A di 5 settembre 1696. / Procuratori di San Lorenzo e Lazzaro / signor Dottor Girolamo Cavagnini per il signor Andrea Gaudenzio signor Agostin Cindro per il signor Alberto Papali. — Rukopis Velikog vijeća u Splitu 1692 — 1704, str. 101, Naučna biblioteka u Splitu, rukopis M. 16. — ⁷⁰ Mapa Splita, list 14 i popratni tekst, Arhiv katastralnih mapa u Splitu. — ⁷¹ L'inventario di messa / S. Martin... s 2 / S. Lazaro... s 2 / Vachetta di Santa Maria Madalena sotto Zupan Marko Vardolgiach L'anno 1774, rukopis u crkvi s. Mande. — Arač / ... Na 17 istoga, (prosinca) S. Lazar misa fiorin 1 soldi 30, ras. Mande. — Arač / ... Na 19. studenoga 1902. za čunska knjiga bratovštine sv. Mande 1885. / Trošak / Na 19. studenoga 1902. za vaketu fior. — soldi 80. — 17/12 Sv. Misa na sv. Lazara fior. 1 soldi 50. — Računska knjiga bratovštine sv. Mande 1903. Obje knjige se nalaze u crkvi sv. Mande u Splitu. — U pismenoj ostavštini graditelja Vicka Marinovića vijećnika prve hrvatske općinske uprave u Splitu izabrane 1882. god., našao sam „počastnicu“ koju je spjevao 11. studenoga 1878. „na dan sv. Martina“ u kojoj između ostaloga pjeva: / Bratijo sbratimo se / Slohu slidimo. / Tudinu nedajmose / Narod zagherlimo / Jezik materinski. / Na srcu nam stoji / Bariak Narodnaski / Za vik se goji / Od sebe odbijmo / Varalice automaše... / Narodnjače Martine sveti / Pomozi da Isus propeti / Bratinstvo i narod sastavi / Varalice, nimce, i lazmane / Od nas rastavi... — ⁷² Karaman Lj., Marjanske crkvice... — ⁷³ Vidi bilješku 57. — ⁷⁴ 1736. 19 marzo presentata da Luca Perlain zupano et deg'altri confratti. / 10 aprile 1736 / Illustrissimo et Eccellentissimo Signor Conte Capitano / Illustrissimo Signor Camerlengo Castellano / Magnifico Signori Giudici e Sindici / Magnifico Maggior Consilio / La chiesa di Santa Madalena di questo borgo antico ius patronato di questa magnifica comunità restò da lunga serie d'anni in stato cadente. Mosse la pietà di quaranta quattro persone di questo borgo s'arrolarono per confratelli a procurarne il ristauero. Condescese questo magnifico Maggior Consilio a secondare la pia intentione con parte presa l'anno 1726 10 novembre in copia si presenta, mà non permettendo le ristretezze de confratelli potter à descrittione si de pastori che ìvi depascono a loro armenti,

confratelli poter à quel tempo restaurar il cimiterio, rimase questo nel stato si scorge, senza recinti à descriptione si de pastori che ivi depascono à loro armenti, che da circonvicini portati dall'avidità de propri civanci con scorno della cristiana carità si fanno lecito usurpare del cimiterio, scavare ossa de poveri deffonti ivi sepolti, lasciando parte anco di questa esposte alla voracità non solo de cani, mà d'altri animali ancora. Tale poco plausibile procedere stimola noi confratelli ricorrere alla religiosa pietà dell' Eccellenza Vostra e di questo Magnifico Nobil Consiglio per implorare gl'assensi per il ristauero del cimiterio nell'antiche misure così, pure lo sgombro delle strade à quella chiesa conducono, onde in questa guisa facilitato il concorso de fedeli, con loro vota inplorino le ricompense dal cielo all'Eccellenza Vostra e Signorie loro religiosi protettori de luoghi pii. Gratie. / 1737 19 maggio presentata dalli sudetti signori Sindici in Consiglio. / Adi 15 maggio 1737. / Conferitisi noi sottoscritti sindici di questa magnifica comunità in ordine alla parte presa sotto li 10 aprile 1736 per farne particolar osservazione sopra il restauero del cimiterio della chiesa di Santa Maddalena, situata in questo borgo grande, jus patronato di questa magnifica comunità, che si desidera fare da quelli confratelli, giusta la loro suplica presentata li 19 marzo dell'anno stesso. Fatte fare perciò piu escavazioni per nostra regola e direzione abbiamo ritrovato per ogni parte ossa de morti, e queste sino alla casa posta sopra la strada maistra vicina a detta chiesa, come però riputiamo, che il preteso ristauero del cimiterio possa esser concessibile, senza alcun pregiudizio delle ragioni della comunità stessa, così si sogetta ogni cosa sotto li savij riflessi di questo Magnifico Magior Consilio per quelle deliberazioni, che stimasse proprie a contento de supplicanti, ed a sicurezza del cimiterio medesimo. / Lorenzo Cattonari sindaco / Pietro Capogrosso sindaco / 19 detto / Qual informazione letta in questo Maggior Consilio fù posta parte che sia rimessa alli Signori Giudici e Sindici succenati onde da medesimi esiminata la materia, habbino a stabilire la materia che crederano più salutare i conferente al bisogno. / la qual parte letta e balotata hebbe pro 20. contra 1. e fù presa. — Zapisi Velikog vijeća 1729 — 1739 u Splitu, Sv. L., str. 203, 226, rukopis u gradskoj knjižnici u Splitu, sv. M 18. — ⁷⁵ *Karaman Lj.*, (Marjanske crkvice...) piše da se crkvice sv. Mande pod Marjanom spominje već 1301. godine. Medutim to će biti crkvice sv. Mande na Gripama, u kojoj su nađeni ulomci i tragovi preromaničkog stila, po čemu se može zaključiti da je već postojala u IX — XI stoljeću, pa prema tome i početkom XIV. U ispravj iz 1301. godine uz nju se spominje predio Žnjan (terrenum de Jugnano), što znači da je blizu današnjeg Žnjana i Gripa, a ne pod Marjanom. *Smičiklas T.*, Codex diplomaticus, Zagreb, 1910, VIII, 6. Nadbiskup Kadčić nazivlje u svojoj spomenutoj vizitaciji predjel uz crkvicu sv. Mande na Gripama Lokve. — ⁷⁶ *Karaman Lj.*, Marjanske crkvice...; *Kalogjera N.*, o. c. — ⁷⁷ *Karaman Lj.*, Marjanske crkvice. — ⁷⁸ Per alzare la chiesa di Santa Mandalena i muri di perimetro piedi 2 — rimettere nuovo tutto il legname travi, cantinelle, chiodi, calce sabbia e coppi occorenti sostituire ai vecchi — Soffittare ed incartare soffitto nuovo con stuchetti di tavole segate — Incartare internamente il muro nuovo rialzato. / Dovranno / I confratelli dare soltanto in ajuto fiorini 100. Le pietre per i muri da rialzarsi battute, trasportare tutti materiali occorenti al lavoro e due uomini d'ajuto ogni giorno di assistenza al lavoro, demolire e sgombrare. Il lavoro del campanile dovranno eseguire a proprie spese. — Iz računске knjige bratovštine sv. Mande 1885, posebna cedulja uz koju se nalazi i obračun M. Betice i sina mu Petra upućen bratovštini 8. V 1885. za građevinsku građu nabavljenu u njegovom skladištu. — ⁷⁹ Arač / na 2 febrara misa... fiorin 1 soldi 40 / na 18 istoga daje Ivanu Stambuk iz Pučišćie za stine bile za zgradiu zvonika pogodeno kako ispovida dišegn... f. 160: / na 22 istoga daje manovalu zgradju od kampanila... f. 2: / na 28 istoga za sest 6 kili olova za kampanil f. 1: / ... Na 28 istoga daje Lovri Aršića za guozdje... f. 5 / na 28 istoga daje manovalu... f. 5 / na 8 marca daje kalafatu... f. 4 / na 8 istoga daje Periši manovalu... f. 2 / na 22 istoga daje mestru Ivi Reića za salbun s. 50 / na 22 istoga daje mestru Garli Zori na konat f. 4 / na 4. aprila daje kalafatu staje napravia Blazigne od Zvonov f. 7 / na 10 maja daje Zori Garli na konat radnie staje sgradia kampanil f. 15 / ... na 23 istoga (Luja) dalo se mestru Zori Garli resto staje sgradia kampanil... f. 5. — Računska knjiga bratovštine sv. Mande 1885. u crkvi sv. Mande. — U ostavštini graditelja V. Marinovića u Splitu sačuvani su crteži, tloris i presjeci, crkvice u današnjem izgledu, ali sa srušenim zvonikom, koji nisu datirani, ali vjerojatno potiču iz ovog vremena, nešto prije 1885. — ⁸⁰ Poštovana bratovština Svete Mande

Jakovu Cukrovu

Ima Dati

Broj 1. Zvono novo težine funata 97 po	1.	Fti:	97 =
" 1. Blazinja drvena nova sa radjom		"	4:50.
Kilo 8. Gozdja novog za oklop zvona po	70	"	5:60.
popravljenje jezička starog		"	1 —
ukupno fiorinti			108:10

Odbiva se

Zvono staro funata 93 su 5 na sto kale čista funata

88.1/4 po 70	"	61:77.
Ostaje čistih za isplatu fiorinti	"	46:33.
Jamčenost		

S kojom doli podpisani isto zvono jamči za 13 mjeseci da bi se razbilo zvoneči ili slaveči s'naravnom službom kroz isto vrime, obvezujem se prelit ga na moje troškove slivanja su 5 na sto kale što vatra raznese, i doneseno u moju salivaonicu, u ime česa podpisujem se svojom rukom.

Jakov Cukrov

Split 1^a Ožujka 1886.

Podmireno podpuno

Jakov Cukrov

Originalni račun priložen računskoj knjizi bratovštine svete Mande 1886. Postoji također slični račun Jakova Cukrova iz 1882. godine za drugo zvono. — ⁸¹ *Smičiklas T.*, Codex Diplomaticus, Zagreb, 1912, X, 433; *Karaman Lj.* međutim piše da se spominje već 1145. godine, ne navodeći za to izvor (Marjanske crkvice). Položaj Spinut je spomenut, ali bez crkvice već krajem XI i početkom XII stoljeća; *Novak V.*, Supetarski kartular, Zagreb, 1952, 76, 286. — ⁸² *Belas A.*, *Karaman Lj.*, Bratovština i crkva sv. Križa u Velom Varošu u Splitu, Split, 1939, 18, 19. — ⁸³ Adj 27 novembre 1678 / Nel medesimo spettabil Consiglio fù letta la seguente supplica presentata nel uffizio dal reverendo don Matteo Borovcich sotto li 20 novembre corrente. / Illustriissimo et eccelentissimo signor Conte e Capitano, spetabili Signori Consiglieri / Havendo noi confrati della scolla di Santa Croce con pio et santo proponimento presa rissoluzione di redifficar la chiesa di Santa Croce distrutta nella passata guerra a maggiore gloria di Sua Divina Maestà et aumento di devotione ne fedeli; Per più celere perfetione di questa santa oppera habbiamo di già fatta una bona provisione di materiali necessaria alla construtione della fabrica, mà acio che la carità di Vostra Eccellenza e di questa Magnifica Comunità habbia parte in questa tanto pia opperatione, et suo più che cellere proseguimento, supplichiamo humilissimamente noi confrati sopradetti, che se degnino il atto di lemosina concederci quelle pietre, che per avventura si trovarono bone per l'istante bisogno d una loro fabrica antica distrutta posta in Margian del beneficio di san Lazzaro, che come questa ellemosina riuscirà valevole alla più solecita perfetione della fabrica stessa così preghiamo la Maestà Divina di restituirla a Vostra et alle spetabilità loro in centuplicata maniera colle sue celesti benedizioni. / La qual supplica balotata ebbe pro 25 contra 2 non sinceri l et fù presa. — Zapisnik gradskog vijeća u Splitu 1678 — 1680, sv. E, str. 13', Naučna biblioteka u Splitu, rukopis M 14. — ⁸⁴ *Fisković C.*, Zadarski sredovječni majstori, Split, 1959, 66, 167. — ⁸⁵ Miscellanea II — IV Državnoga arhiva u Zadru, 28. — ⁸⁶ Ibidem, 34; *Bianchi*, o. c., piše da se leprozorij popravljao 1428. god. — ⁸⁷ Ibidem, 524, 525. — ⁸⁸ *Fisković C.*, Zadarski sredovječni majstori.

LE LAZARET ET LA LEPROSERIE DE SPLIT

Cvito FISKOVIĆ

Parmi les monuments historiques à Split se distinguent particulièrement deux qui illustrent la culture sanitaire de cette ville dans le passé. Ce sont le grand lazaret au bout du rivage du port et la petite léproserie qui était située sur les pentes nord — est de la colline Marjan.

Le lazaret fut construit vers la fin du XVIe siècle tout près des remparts sud — est du palais dioclétien et sur l'initiative de Daniel Rodriguez, commerçant et diplomate de Split. Dans ce travail l'auteur complète l'histoire de ce lazaret par des nouvelles constatations et il relate, entre autres faits, les difficultés que la construction de celui-ci a causées.

La modeste léproserie, presque inconnue jusqu'à présent, et sur laquelle l'auteur a su trouver un matériel historique très intéressant, date de la deuxième moitié du XVIe siècle. Construite en dehors de la ville, elle a été transférée au cours du temps plusieurs fois. Dès 1603 elle ne représentait plus qu'une ruine. Aujourd'hui de ce bâtiment n'existe plus aucune trace.

DAS LAZARET UND LEPROSARIUM VON SPLIT

Cvito FISKOVIĆ

Unter den historischen Denkmälern der Stadt Split ragen zwei hervor die insbesondere die Kultur des Gesundheitswesens vergangener Zeiten illustrieren. Es sind dies das am Rande des Hafenstrandes gelegene grosse Lazarett und das kleine Leprosarium auf dem nordöstlichen Abhänge des Berges Marjan.

Die vielen aus erhaltenen Archiven entnommenen Daten über das Lazarett selbst hat der Autor mit dieser Arbeit durch neue von ihm festgelegte Angaben vervollständigt. An den südöstlichen Wall des Diokletian—Palastes angelehnt, entstand das grosse Lazarett zu Ende des 16. Jahrhunderts auf Anregung des in Split sesshaften Kaufmanns und Diplomaten Daniel Rodriguez. Der Autor spricht u. A. über die den Bau des Lazaretts begleitenden Schwierigkeiten.

Das bishier kaum bekannte kleine Leprosarium über welches der Autor interessantes Material gesammelt hat, wurde in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts ausserhalb der Stadtwälle von Split errichtet, später jedoch weiter ab versetzt. Die Angaben des Autors hierüber gehen bis zum Jahre 1603, zu welcher Zeit das Leprosarium nur noch eine Ruine war, sodass von dem Gebäude selbst heute keine Spur mehr vorhanden ist.

SPLIT I ZADAR — LABORATORIJI NARODNOG MEDICINSKOG NAZIVLJA

Aleksandar ARNAUTOVIĆ

MNOGOBROJNA SU UPORIŠTA U NAŠOJ PROSTRANOJ ZEMLJI sa kojih su polazili slobodari, rodoljubi i vojnici da izbore nezavisnost naših naroda, da razmaknu i obezbede granice opštejugoslovenske države, da dadu nezadrživi zamah našoj kulturi i da ostvare naše bratstvo i jedinstvo kome su se kroz vekove odupirali Bizant, Stambul, Mleci, germanski crni dvoglavi orao. Jedno od tih glavnih uporišta je i naše Pomorje. A Split i Zadar su svetle tačke njegove. Iz tih naših tvrđava potekle su, pored ostalog, i prave jezičke revolucije pa i pokreti i ostvarenja u oblasti narodne medicinske terminologije.

I

Ništa nikad nije moglo slomiti duh Splićana, čak ni strogo — tuđinska vlada od 1813. do 1918. U pogledu slobode narodnog govora, Split je imao da izdrži krajnje neravnopravnu borbu sa pristalicama i zaštitnicima talijanskog jezika koji je svemoćno vladao svuda, u školama, sudovima, štamparijama, redakcijama listova i časopisa. Potpunu pobjedu je izvojevala narodna stranka tek 1882. godine. Tada je i medicinska terminologija na hrvatskosrpskom počela osvajati i prostor i kakvoću.

Još s kraja XVIII stolecā, Splićanin Julije Bajamonti (1744—1800), čije su muzičko uho vređale netačnost i zbrka medicinske terminologije, propovedao je usklađivanje i domaćeg i inostranog nazivlja. Trebalo je mnogo vremena da se započne taj rad. Trebalo je naročito mnogo pretrodnog istraživačkog rada, sakupljanja građe, „ugodnih razgovora“ na samom tlu sa ljudima iz naroda. Iznad svega, nedostajalo je sagledanje narodne zajednice naše, pogled iz ptičjeg leta na sve delove naših rasparčanih i razjedinjenih naroda, obuhvatanje činjenica sa opštejugoslovenske tačke gledišta, putovanja i krstarenja van rodnog grada, van uže domovine. Setimo se da je Vuk Karadžić za jedan grleni glas našao znak *h* tek posle svog putovanja kroz Dalmaciju i upoznavanja našeg življa koje je živelo u sredini Balkana.

Neka mi je dopušteno da slučaj tog samoukog velikana navedem nešto opširnije, kao primer da se do tačnih rezultata može doći samo sveobuhvatnim načinom i kao primer kako je upravo na Pomorju, a poime-nično u Splitu Karadžićevo jezičko saznanje dobilo potrebne, široke raz-